

Микола Генук

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШИНИ В ПОЛЬЩІ
У ПРОЦЕСІ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО ПРИМИРЕННЯ

M.Genyk. The problem of ukrainian minority in poland in the process of interethnic reconciliation. Working out Ukrainian minority policy was main task of Polish opposition and considered in the context of the struggle against Soviet dominance and shaping of a new regional security system. The I Solidarity Congress resolution on ethnic problem and introduction of martial law became an incentive to formation of ideology concerning national minorities. Polish opposition's conception provided for liberalization of national policy, open frontiers

and overcoming of interethnic stereotypes. Formation of a new paradigm of national policy was an important force of achievement of Polish-Ukrainian reconciliation.

Розробка політики щодо української меншини була одним з основних завдань польської опозиції і розглядалася у контексті боротьби з радянським домінуванням та формування нової системи регіональної безпеки. Резолюція I з'їзду «Солідарності» щодо національного питання та запровадження військового стану стали стимулом для розробки ідеології в справі національних меншин. Концепції польської опозиції передбачали лібералізацію національної політики, відкритість кордонів та подолання міжнаціональних стереотипів. Формування нової парадигми національної політики становило важливий фактор досягнення польсько-українського примирення.

Регіон Центрально-Східної Європи характеризувався відносно пізньою політичною суверенізацією народів, спричиненою перебуванням у складі поліетнічних імперій. Розпад імперій та формування національних держав відбувалися з багатьма складнощами, наслідком чого стала наявність великих груп національних меншин. Традиційно багатонаціональна Польська держава після Другої світової війни здійснила спробу трансформації до однонаціонального утворення. Методами такого курсу стала політика репатріації, депортацій та національної асиміляції. Найбільш ефективно вона була застосована щодо української меншини. Польський опозиційний рух, який став зароджуватися у середині 1970-х років, поставивши своєю метою боротьбу з комуністичним режимом, стояв перед проблемою розробки концепції своєї політики стосовно нової системи безпеки регіону Центрально-Східної Європи, можливості появи української держави та формування політики щодо української меншини у Польщі.

Проблема розробки концепції політики польської антитоталітарної опозиції стосовно української меншини стала предметом наукових досліджень порівняно недавно. Насамперед, видано збірники документів, де зібрано матеріали урядових органів Польщі та організацій української меншини¹. Етнонаціональні процеси у регіоні Центрально-Східної Європи та зміни національної структури населення досліджує П.Ебергардт². Становище і нормативно-правова база діяльності національних меншин Польщі розкрито у працях Б.Бердиховської, Г.Халупчака, Т.Броварека, Б.Данчака

та ін³. Формування та еволюція національної політики Польщі стали предметом досліджень Л.Олейніка, Е.Міроновича, Б.Бердиховської⁴. Стан української меншини у Польщі та політика уряду висвітлені у працях Р.Дрозда, В.Мокрого, І.Цепенди та ін⁵. М.Борута, Ю.Зайцев та С.Стоєцький досліджували програмні принципи та налагодження співпраці українського і польського опозиційних рухів⁶. Таким чином, незважаючи на досить широкий спектр праць, присвячених українській меншині у Польщі, розробка політики польської опозиції у національному питанні та її вплив на формування і реалізацію державної політики ІІІ Речіпосполитої не стали предметом вичерпного комплексного дослідження.

На стан української меншини у післявоєнній Польщі великий вплив мала польсько-українська конфронтація періоду Другої світової війни. Комуністичний уряд поставив своєю метою створення однонаціональної польської держави та ліквідацію національних меншин. Зокрема, у липні 1945 р. у Міністерстві Публічної Адміністрації була проведена нарада за участю 8 представників української меншини. На конференції Тимчасовий Уряд Національної Єдності вперше презентував розроблену програму розв'язання українського питання у Польщі. Ця програма передбачала заради уникнення польсько-українських конфліктів та непорозумінь небажаність існування великих скупчень української меншини. Планувалося примусове переселення та покарання осіб української національності за співпрацю з підпіллям. На період до завершення переселень усі вимоги українських представників вважалися неможливими для реалізації⁷. На виконання цієї програми у січні 1946 р. у Генеральному штабі ВП було видано директиву, де стверджувалося, що «зв'язки УПА з українським населенням є основною причиною тривалості та добрих умов конспірації її підрозділів. Щоб позбавити українських націоналістів джерел опори, треба якнайшвидше переселити їх до СРСР»⁸.

Польсько-українська конфронтація вплинула на формування стійких негативних стереотипів українця у свідомості польського суспільства. С.Козак відзначав також вплив комуністичної пропаганди на загострення польсько-українських антагонізмів⁹.

Михайло Лесів в інтерв'ю варшавському незалежному тижневику «Po prostu» стверджував, що у ПНР існував стереотип українця як непокірного громадянина Шляхетської Речі Посполитої, який під час козацьких бунтів старався протидіяти цілісності держави. Аналогічно у міжвоєнний період сформувався стереотип

українця, який прагне до «відізвання східних територій Польщі». М.Лесів наводив факти, яким чином у ПНР формувалася ненависть до українців. У режимній пресі не дозволялося вживати виразів «український» чи «греко-католицький» у позитивному контексті¹⁰.

Значний імпульс вирішенню питань національних меншин Центрально-Східної Європи дали глобальні зміни у міжнародних відносинах середини 1970-х років. Фіксація непорушності кордонів та гарантування прав людини фактично означали необхідність розв'язання проблем національних меншин у рамках існуючих держав та виключали можливості насильницької зміни кордонів. У Заключному акті Наради з питань безпеки і співробітництва у Європі (Гельсінкі, 1 серпня 1975 р.) гарантування прав національних меншин розглядалося у контексті поваги прав людини та основних свобод. Держави — учасниці, на території яких проживали національні меншини, зобов'язалися поважати права осіб, які належали до таких меншин, забезпечувати рівність перед законом, надавати повну можливість фактичного користування правами людини і основними свободами та захищати їхні законні інтереси у цій галузі. Визнаючи внесок національних меншин і регіональних культур у міжнародне співробітництво, держави зобов'язалися сприяти такому внеску з врахуванням законних інтересів меншин¹¹.

Польська опозиція виявляла зацікавленість проблемами національних меншин. Згідно з наближеними оцінками К.Подляського (псевдонім Б.Скарадзінського) в Польщі проживало від 10 до 20 тисяч литовців, 250–400 тисяч білорусів та 150 тисяч українців, хоч є й інші погляди — що українців було вдвічі більше. «... Чи справді немає значення, — задавався питанням К.Подляський, — що стільки людей думає і робить, як і чим живе серед нас? (...) Чи усвідомлюємо, що добру половину цього тисячоліття ми прожили разом з прадідами сьогоднішніх білорусів, литовців і українців? Якщо знайдемо в нашій історії щось, чим можна гордитися і зміцнюватися у важкі хвилини, то тим мусить бути також білоруський, литовський чи український вклад»¹².

Резолюція І з'їзду «Солідарності» щодо національного питання у Польщі від імені майже 10-мільйонної профспілки трудящих висловилася за гарантування прав на вільний розвиток усіх національних груп, що проживають на території ПНР¹³.

Політика стосовно української меншини стала предметом політичної боротьби опозиції і уряду. Тільки в часи «Солідарності» в Польщі почали ширше сприймати існування українців як націо-

нальної меншини. Було відносно багато публікацій у різних часописах, переважно католицьких, молодіжних та студентських. В ухвалах з'їзду «Солідарності» наголошувалося на потребі гарантування національним меншинам вільного культурного розвитку. «Польська рація стану не вимагає дискримінації національних меншин. Однак дискримінація існує і постійно зростає». Причину такого стану Зофія С. вбачала у російській політиці, оскільки «Москва зацікавлена в тому, щоб у безпосередньому сусідстві з Україною, яка є об'єктом неблаганної русифікації, не розвивався жоден незалежний український рух. Виконання московських пропозицій польським військово-партійно-адміністративним апаратом не становить труднощів. Зневага до українців що спостерігається ще й певної частини польського суспільства спричинена колишніми усобицями та інтенсивно підживлювана режимною пропагандою протягом усього повоєнного періоду, полегшує виконання цих пропозицій. Неважко здогадатися, що на всіх щаблях апарату є заповідливі виконавці бажань Москви. Вони переконані, що, не дозволяючи українцям «підняти голову», діють для добра поляків»¹⁴.

У період «Солідарності» частина інтелігенції створила український незалежний часопис «Апатрид», однак після запровадження військового стану залишилося тільки підцензурне «Наше Слово» — «анемічна газетка без рівня і польоту»¹⁵. Багато українців стали діячами «Солідарності»: В.Фрасинюк, Є.Місило, В.Мокрий, М.Жертичак та ін¹⁶.

Питання української меншини порушувалося на сторінках польських підпільних часописів. Зокрема, у варшавському місячнику «Kultura Niezależna» (ч.14, листопад 1985 р.) появилася стаття «Загибель Церков», передрукована пізніше у квітневому числі «Kultury» за 1986 р. Констатуючи нищення церков у Польщі, пропонувалося апелювати до польської римо-католицької церкви з закликом про опіку над залишками українських пам'яток¹⁷.

Проблеми української меншини стали предметом діяльності деяких осередків «Солідарності». Зокрема, літом 1981 р. Міжзакладовий засновницький комітет Незалежної Самоуправної Професійної Спілки «Солідарність» звернувся до адміністрації перемишльського воєводства з вимогою повернення українській громаді однієї з церков Перемишля, що використовувалася як склад, та повернення колишніх назв місцевостей, вулиць і площ, які здебільшого були українського походження. Бурхлива дискусія на перемишльському регіональному рівні НСПС-С завершилася голосуванням, згідно

з яким більшість висловилося за повернення церкви та підтримку українських вимог¹⁸.

Запровадження військового стану не дало змоги конкретизувати програму «Солідарності» в українському питанні, яка залишилася на рівні декларації. В період військового стану стали появлятися декларації, програми і заяви різних груп підпілля. Ініціативу розробки програми політики опозиції, зокрема стосовно національних меншин, взяла на себе організація «Wolność — Sprawiedliwość — Niepodległość». Становище української, білоруської і литовської меншин узалежнювалося від становища польської меншини відповідних країн. Для них вимагалось повноти свобод, які сприяли б збереженню самобутності, розвитку національної культури та охороні доробку поколінь. У програмі, зокрема, стверджувалося, що права національних меншин не повинні бути більшими чи меншими за права поляків — тобто має діяти принцип рівності громадян. Для компактних меншин передбачалося надання автономії та можливість запровадження другої регіональної урядової мови. Однак ці заходи не повинні порушувати прав поляків чи інтегральності держави. У 1985 р. тези «Polska i Międzuzmorze» було визнано суспільним рухом Солідарності як підготовчий матеріал для розробки політичної програми¹⁹.

Концепція політики Руху «Wolność і Pokój» стосовно національних меншин Польщі була розроблена Є.Журком. Мотивацію необхідності розробки такої концепції автор вбачав у потребі гарантування прав людини, забезпечення миру в регіоні та побудові плюралістичного суспільства. Загальна кількість українців у Польщі, за підрахунками автора, становила 180 тис., причому використовувалися паралельно два етноніми: «українці» і «лемки». Відповідно пропонувалася програма національної політики, яка мала вести до відокремлення лемків від українців.

Автор передбачав, що масове повернення лемків на свої колишні землі вимагатиме надання їм територіального самоуправління та господарсько-політичної автономії. На відміну від лемків, українців він розглядав як категорію громадян, недостатньо лояльних до Польської держави, і які у разі створення незалежної України будуть схильні до масової репатріації. Програма національної політики стосовно української меншини, на думку Є.Журка, передбачала:

«1. Значна розбудова українського шкільництва у Польщі та відновлення ліцею в Перемишлі. (...)

2. Вони повинні мати можливість повернення до місць, з яких їх виселено в рамках акції «Вісла», на найбільш сприятливих принципах (...).

3. Мають бути створені нормальні правно-адміністративні і матеріальні умови для існування Української католицької церкви, (...) зокрема, слід віддати греко-католикам кафедральну церкву у Перемишлі разом з книгозбірнею і архівом. (...) Зрозуміло, має бути юридично визнано існування цієї Церкви у Польщі.

4. Необхідною є реальна і далекоюсяжна опіка над залишками матеріальної культури українців (...).

5. Українці у Польщі повинні мати повну свободу контактів з родинами в Україні і в еміграції.

6. Необхідно створити українське видавництва в Польщі, яке популяризувало б національну літературу й історію України та публікувало їх польською мовою, але насамперед українською»²⁰.

Активізація визвольних опозиційних рухів сприяла досягненню польсько-українського порозуміння. У березні 1987 р. у Парижі було підписано домовленість між представниками польської опозиції — Ліберально-демократичної партії «Niepodległość» і організації «Wolność — Sprawiedliwość — Niepodległość» та представниками української еміграції — Конференцією українських політичних партій і організацій. У ній декларувалося підтримку права національних меншин на вільний розвиток та поборювання всіх проявів дискримінації з боку держави і суспільства. Висловлювалося переконання щодо необхідності створення у Польщі Українською католицькою церквою власної ієрархії на чолі з єпископом. Підтримувалося слухне право українців у Польщі до повернення на свої землі, з яких вони були безправно виселені комуністичними властями. Вимагалось створення власної системи освіти для української меншини. У заяві наголошувалося, що тільки спільна політична боротьба українців і поляків здатна сприяти відновленню їхніх вільних і незалежних держав²¹.

Найпопулярнішою у підпіллі брошурою щодо національної політики стосовно трьох найчисельніших меншин Польщі була книга К.Подляського (Б.Скарадзінського) «Литовці, білоруси, українці: вороги чи брати?» У ставленні до українців автор пропонував впровадити принцип, запозичений з процесу німецько-польського примирення: «Пробачаємо і просимо пробачення». Книга Б.Скарадзінського мала 7 видань, у тому числі переклад українською мовою, та отримала нагороду «Солідарності». У 1992 р. в інтерв'ю

«Spotkaniem» Б.Скарадзінський заявив, що своєю найбільшою заслугою вважає книжку «Litwini, Białorusini, Ukraińcy»²².

Вирішальний етап у діяльності польської опозиції почався з її перемоги на парламентських виборах 1989 р. Символічним жестом «Солідарності» у політиці щодо української меншини було занесення д-ра В.Мокрого з Кракова до виборчого списку в Гожові. 4 червня 1989 р. завдяки підтримці голосів польських виборців він отримав мандат до сейму²³. Після перемоги на виборах 1989 р. польська опозиція дістала реальні важелі впливу на політику у справі національних меншин. Важливе значення в опрацюванні напрямів цієї політики мала Комісія щодо справ національних меншин Громадянського Комітету. Її секретар Г.Костжева, характеризуючи принципи національної політики, зазначив, що вони ґрунтуються на поглядах Літературного Інституту, КОР-овської опозиції та журналу «Nowa Koalicja», який він представляв. Курс національної політики передбачав повне пошанування прав національних меншин по обидва боки кордонів, політичні і освітні права, культурну автономію, доступ до засобів масової інформації²⁴.

Важливе місце у процесі подолання стереотипів та примиренні відводиться зустрічі українських і польських парламентарів 4–5 травня 1990 р. у Яблонній під Варшавою. Польська сторона з розумінням поставилася до позиції українських парламентарів, які стверджували, що найбільшою перешкодою на шляху порозуміння є невирішеність комплексу питань, пов'язаних з наслідками примусового переселення українців з їхніх споконвічних земель. У відповіді міністра Є.Вуттке йшлося про внесення до Сейму та намір прийняття у найближчому часі проекту ухвали із засудженням акції «Вісла» та застосування методу колективної відповідальності щодо української меншини. В проекті стверджувалося, що Сейм Речі Посполитої Польщі намагатиметься виправити кривди, які постали внаслідок цієї акції. Проект закінчувався словами: «Простягаємо руку до згоди. Це наш обов'язок перед майбутніми поколіннями». Під час дискусії наголошувалася необхідність зламу негативних стереотипів, перегляду підручників у частині, яка стосується польсько-українських взаємин та усунення усіх перешкод, які заважають порозумінню між поляками та українцями. Висувалася пропозиція створення спільних груп дослідників, які на основі недоступних раніше архівних матеріалів зроблять спробу об'єктивної оцінки в минулому двосторонніх відносин. На завершення конференції було ухвалено коротке комюніке, у якому

констатувалося обговорення на зустрічі взаємних помилок і кривд протягом всієї історії, особливо у ХХ столітті, висловлювався жаль з приводу взаємних кривд та наголошувалося на спільних зв'язках, що зближують обидва народи. На зустрічі українських і польських парламентарів у Яблонній 4–5 травня 1990 р. багато уваги приділялося також питанню кордонів. Сторони продемонстрували спільність позицій щодо стабільності кордону, що сприятиме добросусідським взаєминам у політичній, економічній і культурній галузях. Відзначалася потреба відкритості кордону для громадян обох держав та проведення толерантної внутрішньої політики, яка передбачала б повагу культурних, економічних і політичних прав національних меншин. Зустріч у Яблонній, незважаючи на декларативний характер результатів, була одним з етапів інституціоналізації польсько-українського діалогу²⁵.

Великого значення надавалося подоланню стереотипів і упреждень стосовно української меншини. Дискусії точилися насамперед навколо акції «Вісла». А.Романовський у своїй статті намагався представити акцію «Вісла» як відповідь на екстермінацію поляків Галичини і Волині під час неоголошеної польсько-української війни 1942–1947 рр.²⁶ У відповіді на статтю А.Романовського Т.Тораньська обґрунтовувала тезу про те, що ця акція проводилася без огляду на попереднє ставлення українців до поляків і була кінцевим етапом боротьби з українцями. Авторка стверджувала, що йшлося не про боротьбу з українським підпіллям, а саме з українським населенням, яке споконвічно проживало на тих територіях. «Метою акції не була помста за позицію українців під час війни, а потреба «очищення» ПНР від всяких національних меншин. Оскільки визнавалося, що однонаціональна держава є найкраща»²⁷. Є.Гедройць висував пропозицію видання «білої книги» про операцію «Вісла» задля вияснення подій цього епізоду двосторонніх відносин. На його думку, слід подумати про відшкодування для лемків, провести переговори з їхньою спільнотою щодо розв'язання їхніх проблем²⁸.

Особливе значення для оцінки акції «Вісла» та її наслідків для української меншини у Польщі та двосторонніх відносин загалом мала ухвала Сенату РП від 3 серпня 1990 р. У ній говорилося, що суспільно-політичні зміни у Польщі та сусідніх країнах ставлять нові виклики. З огляду на присутність українського населення у Польщі особливого значення набуває взаємне пізнання, порозуміння та примирення поляків і українців. Звертаючи увагу

на довговікову історію співжиття двох народів, зазначалася наявність, поряд з мирним співіснуванням, також взаємних кривд і ненависті, які обтяжують двосторонні відносини і які потрібно побороти. Прагнучи примирення, слід правдиво відобразити складну історію. Зокрема, це вимагає висвітлення болісних подій, які мали місце у повоєнний період — мається на увазі акція «Вісла», яку згідно з ухвалою Президії Ради Міністрів від 24 квітня 1947 р. проведено у південній та центрально-східній частині Польщі. «Комуністичні власті, приступаючи до ліквідації підрозділів Української повстанської армії, здійснили примусове переселення переважно українського населення. Протягом трьох місяців виселено з родинних місць близько 150 тис. осіб, позбавляючи їх майна, житла і святинь. Багато років унеможливлено їм, а пізніше утруднювано повернення». В ухвалі говорилося, що Сенат РП засуджує акцію «Вісла», в якій було застосовано характерний для тоталітарних систем принцип колективної відповідальності. Відповідно до цього Сенат прагнутиме виправити, наскільки це можливо, кривди, заподіяні внаслідок цієї акції²⁹.

У коментарі з нагоди ухвали Сенату РП у справі акції «Вісла» А. Міхнік зазначав, що з розпадом тоталітарної системи польсько-український діалог переходить до нової фази. Він виділив кілька проблем, які вимагають висвітлення задля подолання стереотипів та двостороннього порозуміння. До них належали: польсько-український конфлікт 1918 р., політика II Речі Посполитої щодо українського суспільства, акції крайніх українських організацій проти польської держави та драма міжнаціональних відносин періоду Другої світової війни³⁰.

Після 1989 р. дискусії стосовно проблем української меншини точилися навколо кількох основних проблем: подолання стереотипів, польсько-українського порозуміння, організаційного об'єднання, стану пам'яток, транскордонного співробітництва і т.д. Виникали товариства та об'єднання української меншини у Польщі. 24–25 лютого 1990 р. на з'їзді Українське суспільно-культурне товариство було перейменовано в Союз українців у Польщі. Було засновано Українське християнське братство св. Володимира, Союз української незалежної молоді, Лемківський комітет, Українське товариство Народний дім (Перемишль), Фундація св. Володимира (Жраків) і т.д. У квітні 1990 р. створено на базі розпущеного Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ) Союз українців у Польщі (СУП)³¹.

Одночасно С.Козак звертав увагу на невирішеність багатьох політико-правових питань української меншини у Польщі та польської меншини в Україні. Незважаючи на підготовлений проект Комісією національних меншин, Сейм не прийняв ухвали у справі акції «Вісла». Відсутні були закон про меншини, запис в Конституції щодо гарантування представництва в парламенті і органах місцевого самоуправління, заборона пропаганди проти меншин в ЗМІ, комісії для перевірки шкільних підручників та вияснення так званих «білих плям»³².

На принципах взаємності українська сторона активно розв'язувала проблеми польської меншини. Протягом 1990 р. римо-католикам було повернуто 54 костьоли на території Львівської області. Одночасно виникали напруження, пов'язані з передачею багатьох святинь, на які претендували римо-католики, греко-католицькій церкві. Польська меншина в Україні заснувала ряд своїх товариств і об'єднань: Польське культурно-освітнє товариство (Київ), Товариство польської культури (Львів), Суспільно-культурне товариство поляків (Дрогобич), Товариство відродження польської культури ім. Ю.Словацького (Кременець), Об'єднання поляків на Поділлі (Бар), Культурне товариство ім. Міцкевича (Чернівці), Культурне товариство ім.Ф.Карпінського (Івано-Франківськ) та ін.³³.

Однією з важливих галузей двостороннього порозуміння була охорона національних пам'яток. Польська сторона у цьому контексті постійно висувала проблему Кладовища Орльонт та Оссолінеум. Однак стан збереження українських пам'яток у Польщі був набагато гіршим³⁴.

Під час дебатів про східну політику РПП на 31 засіданні Сенату 7 вересня 1990 р. Є.Клочовський виступав прихильником status quo та відкритості у питаннях кордонів з радянськими республіками, що виборювали незалежність. На його думку, відкритість кордонів сприятиме безпосереднім зустрічам і контактам між людьми, усуненню стереотипів та двосторонньому зближенню. Є.Клочовський наголошував на важливості подолання історичних стереотипів для примирення між народами. Одним із таких питань, на його думку, було узгодження поглядів на І Річпосполиту як спільну спадщину чотирьох народів: польського, литовського, українського і білоруського. «Змінить це багато речей, змінить підручники, але вони, може, стануть значно правдивіші і більш прийнятні для всіх сторін (...)»³⁵.

Польсько-українські відносини у період дезінтеграції СРСР і ОВД стали прикладом цивілізованого вирішення міжнаціональних

суперечностей. На початку 1990-х років Б.Осадчук, характеризуючи українсько-російські відносини, наголошував на відсутності діалогу, дискусії стосовно історичних тягарів і наводив позитивні приклади розв'язання міжнаціональних конфліктів у польсько-німецьких та польсько-українських стосунках³⁶. Є.Гедройць постійно звертав увагу на занедбання і упущення в політиці стосовно східних сусідів та національних меншин. Одну з причини такого стану вбачав у відсутності відповідних коштів. На початку 1992 р. він запропонував несподіваний проект накладення на численний клас мільярдерів у Польщі одноразову контрибуцію на рівні 10 відсотків від майна. Отримані таким чином кошти мали скласти спеціальний фонд для реалізації культурних потреб національних меншин³⁷.

Підписання 18 травня 1992 р. у Варшаві рамкового Договору між Республікою Польща і Україною про добросусідство, дружні відносини і співпрацю зафіксувало визнання права національних меншин на збереження, вираження і розвиток своєї етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності без будь-якої дискримінації. Ці права передбачали вивчення рідної мови, навчання рідною мовою, вільне користування нею, доступ, поширення і обмін інформацією рідною мовою, заснування і утримування власних інституцій і освітніх, культурних та релігійних товариств, визнання і практикування своєї релігії, використання імен і прізвищ у звучанні, притаманному рідній мові, безперешкодне встановлення і утримування контактів між собою як у межах держави, так і за кордоном³⁸. Польсько-український договір зіткнувся з різними оцінками: від скептичних до оптимістичних. Диктор Радіо Вільна Європа Я.Канєвич у своєму коментарі звертав увагу на нерозв'язаність проблем польської меншини в Україні та польської культурної спадщини, зокрема Оссолінеум. На його думку ця тема, яка дотепер була табу, має стати темою наступних переговорів³⁹.

Прихід до влади у Польщі політичних сил з табору «Солідарності» сприяв розробці багатьох програм політики стосовно української меншини на урядовому рівні. Вони передбачали задоволення основних потреб меншин та необхідну урядову підтримку⁴⁰.

Таким чином, польсько-українська дискусія сприяла розв'язанню багатьох проблем політичної трансформації регіону Центрально-Східної Європи, зокрема стосовно проблеми української меншини. Зазначені фактори сприяли цивілізованому розв'язанню складних міжнаціональних проблем та досягненню порозуміння

між незалежними Польщею та Україною стосовно питань національної політики. Еволюція польсько-українського порозуміння, поряд з іншими факторами, сприяла позитивним міжнародним змінам у Центрально-Східній Європі, подоланню тоталітаризму, демократизації регіону, розпаду ОВД і СРСР та становленню нових геополітичних реалій.

¹ Ukraińcy w Polsce. 1989–1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje. — Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. — 318 s.; Drozd R., Hałagida I. Ukraińcy w Polsce 1944–1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materiały). — Warszawa: Burchard Edition, 1999. — 302 s.

² Eberhardt P. Przemiany narodowościowe na Ukrainie w XX w. — Warszawa: Biblioteka «Obozu», 1994. — 334 s.

³ Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku. Praca zbiorowa pod redakcją B. Berdychowskiej / Centrum stosunków międzynarodowych Instytutu spraw publicznych. — Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1998. — 296 s.; Chałupczak H., Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995. — Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. — 323 s.; Dančák B., Fiala P. (Eds.) Národnostní politika v postkomunistických zemích / Ediční sada Sborníky. Svazek č.3. — Brno: Masarykova Univerzita, Mezinárodní Politologický Ústav, 2000. — 316 s.

⁴ Olejnik L. Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960. — Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2003. — 641 s.; Mironowicz E. Polityka narodowościowa PRL. — Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 2000. — 284 s.; Berdychowska B. Polska polityka narodowościowa w latach 1989–1994 // Kultura. — 1995. — № 5/572. — S. 91–97.

⁵ Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989. — Warszawa: Tyrsa, 2001. — 380 s.; Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku / Pod redakcją W. Mokrego. — Kraków: Szwajpolt Fiol, 1997. — 465 s.; Лужний П. Українська національна меншість в сьогоденній Польщі та її роль у сучасному культурному відродженні українців // Між сусідами. — Т. III. — Краків, 1993. — С. 150–156.

⁶ Boruta M. Wolni z wolnymi, równi z równymi. Polska i Polacy o niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej. — Kraków: ARCANA, 2002. — 355 s.; Мокрий В. Моє розуміння ідеалів «Солідарності» і Народного Руху України з перспективи 1999 року // Між сусідами. — Т. 9. — Краків, 1999. — С. 271–276.; Зайцев Ю. Польська антикомуністична опозиція і рух опору в Україні: від порозуміння до координації дій // Україна — Польща: історія і сучасність. Частина 2. — К.: НАН України. Інститут історії України, 2003. — С. 17–32.; Стоєцький С. Незалежна Україна в історії польської політичної

думки ХХ століття: ідейно-політичні передумови становлення двосторонніх відносин в сучасну добу // Україна — Польща: історія і сучасність. — Частина 2. — К., 2003. — С. 33–50.

⁷ Les Archives de l'Institut Litteraire a Paris (AILP). — Coupures de presse (CP). — 1990. — Vol. 1.

⁸ Toranska T. Ukraincy i Polacy... Ciag dalszy // Przegląd Polski. — 15.03.1990. — S.2.

⁹ Kozak S. Polska a Ukraina. Drogi i bezdroza porozumienia // Wiesz. — №11–12. — Listopad — grudzień 1991. — S. 119.

¹⁰ Granice ustalali za nas / Rozmawial Zbigniew Dudzinski // Po prostu. — Warszawa. — №12. — 3.05.1990. — S. 11.

¹¹ Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, состоявшегося в Хельсинки. 30 июля — 1 августа 1975 г. // Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Руководитель проекта Г.Ю.Семигин. — М.: Мысль, 1997. — Т.V: Политические документы. — С. 546, 575.

¹² Mart. Ilu jest w Polsce Litwinow, Bialorusinow i Ukraincow? // Pogląd. — №1/2. — Styczen- luty 1990. — S. 64.; Krol M. Polacy i mniejszosci narodowe // Tygodnik Powszechny. — 1980. — №15.

¹³ Solchanyk R. The «Solidarity» Congress on the National Question in Poland // Radio Free Europe — Radio Liberty. Radio Liberty Research. RL 445/81. November 6, 1981. — P. 4.

¹⁴ Zofia S. Sytuacja Ukraincow w PRL // Dziennik Zwiazkowy. — 13–14.07.1984.

¹⁵ Jaworsky I. Status with Solidarity. The Situation of Ukrainians in the Polish People's Republic // AILP. — CP. — 1985. — Vol. 1.

¹⁶ Ciesielczyk M. Ein neuer Ton in den polnisch-ukrainischen Beziehungen // Europäische Rundschau. — Wien, 1987. — April. — S. 90.

¹⁷ Лисяк Б. Рятуймо наші церкви в Польщі // Америка. — 1986. — 20 травня.

¹⁸ Kijanka Cz. Przyczynek do dyskusji o stosunkach polsko-ukrainskich // Opinia krakowska. — Krakow, 1987. — №35. — S. 21–22.

¹⁹ Polska i Międzymorze. Wokół dróg działania i programu przyszłości / Ruch Społeczny Solidarność. — Wrocław: Kret, 1986. — S. 16.

²⁰ Archiwum prywatne W.Mokrego w Krakowie; Ćurko J. Pokój między sobą zachowywać. Rzecz o mniejszościach w Polsce współczesnej. — Wrocław: Wolność i Pokój, 1988. — S. 8–27.

²¹ Archiwum prywatne W.Mokrego w Krakowie; Oświadczenie w sprawie zasad współpracy polsko-ukraińskiej // Nowa Koalicja. — №5. — 1988. — S. 1.

²² Korci nas, zeby poszukac na Polesiu diamentow — mowi «Spotkaniom» dr Bohdan Skaradzinski, przewodniczacy Rady rządowej Fundacji «Pomoc Polakom

na Wschodzie». Rozmawiał Marek Sarjusz-Wolski // Spotkania. — №41. — 6-14.10.1992. — S. 24.

²³ AILP. — CP. — 1992. — Vol. 3. — K. 428.

²⁴ Zanim bedziemy Europa. Z Grzegorzem Kostrzewa rozmawia Jerzy Staniewicz // Tygodnik Polski. — Warszawa. — №35. — 27.08.1989.

²⁵ Потічний П. Зустріч українських і польських парламентарів // Сучасність. — 1990. — № 9. — Вересень. — С. 125-126.

²⁶ Romanowski A. Ukraińcy i Polacy: wczoraj, dziś, jutro // Przegląd Polski. — 15.02.1990.

²⁷ Toranska T. Ukraińcy i Polacy... Ciąg dalszy // Przegląd Polski. — 15.03.1990. — S.2.

²⁸ Na przeciągu historii. Rozmowa z Jerzym Giedroyciem // Dziennik związkowy. — 12-14.04.1991; AILP. — CP. — 1991. — Vol. 3; Jestem pesymista. Z Jerzym Giedroyciem rozmawia Andrzej Garlicki // Polityka. — №42. — 19.10.1991.

²⁹ Senat o akcji «Wisła». Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 sierpnia 1990 r. // Gazeta Wyborcza. — 7.08.1990; Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej potępiająca akcję «Wisła» z dnia 3 sierpnia 1990 roku // Між сусідами. — Т. 9. — Краків, 1999. — С. 277-278; Nie uchwalony przez kontraktowy Sejm Rzeczypospolitej Polskiej project uchwały w sprawie akcji «Wisła» // Між сусідами. — Т. 9. — Краків, 1999. — С. 276-277.

³⁰ Michnik A. Senat o akcji «Wisła» // Gazeta Wyborcza. — 7.08.1990.

³¹ Ak. Wazne polsko-ukrainskie spotkanie naukowe // Dziennik Szczeciński. — 15.06.1992.

³² Granice ustalali za nas / Rozmawiał Zbigniew Dudzinski // Po prostu. — Warszawa. — №12. — 3.05.1990. — S. 10.

³³ Kozak S. Polska a Ukraina. Drogi i bezdroża porozumienia // Wiesz. — №11-12. — Listopad — grudzień 1991. — S. 119-120.

³⁴ AILP. — CP. — 1992. — Vol. 3. — K. 428.

³⁵ 31 posiedzenie Senatu w dniu 7 wrzesnia 1990 r. Debata o polityce wschodniej Rzeczypospolitej Polskiej // Sprawozdanie stenograficzne z posiedzen Senatu. — Warszawa, 1990. — S. 322.

³⁶ Osadczyk B. Кацап і чачол // Czas. — 18.01.1992.

³⁷ Rogatko B. Jerzego Giedroycia program dla Polski // Gazeta Krakowska. — №48. — 26.02.1992.

³⁸ Договір між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво // Політика і час. — 1992. — № 7/8. — С. 9-14.

Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy. Warszawa, 18 maja 1992 r. // Kukułka

J. Traktaty sąsiedzkie Polski odrodzonej. — Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1998. — S. 221–222.

Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy sporządzony w Warszawie dnia 18 maja 1992 r. // Gill W., Gill N. Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989–1993. — Toruń: Adam Marszałek, 2002. — S. 108.

³⁹ Kaniewicz J. O znaczeniu wizyty Krawczuka // Radio Free Europe. Polish Broadcasting Department. Program title: Factsand Views, №359.

⁴⁰ Archiwum prywatne P.Kazaneckiego w Warszawie. — Mniejszości w Polsce: Rządowy program działań na rzecz mniejszości narodowych. Projekt.